

1804-1813 Rus-İran Savaşı'nın Başlıca Nedenleri Üzerine

Özgür TÜRKER*

Özet

Rusya İmparatorluğu'nun XVIII. asrın son çeyreğinden itibaren Kafkasların güneyine inerek, İran ve Osmanlı devletlerinin nüfuz alanına giren topraklarda yayılmaya başlaması, dış politika bağlamında savaş, diplomasi ve daha birçok enstrümanın son raddesine kadar kullanıldığı bir süreci beraberinde getirmiştir. Rusların Güney Kafkasya'da mukim bulunan Gürcü ve Ermeni nüfusu kendilerine bağlamak suretiyle diğer Müslüman hanlıklar üzerine gerçekleştirmiş oldukları işgal faaliyetleri, çok geçmeden yoğun bir muhalefetle karşılaşmış, İran'da iktidarı elinde tutan Kaçar Hanedanı'nın da öncüllerinin geleneksel politikalarından taviz vermemesi sebebiyle, bölgede 9 yıl boyunca çeşitli fasılalarla devam edecek olan 1804-1813 Rus-İran Savaşı patlak vermiştir. 10 Haziran 1804 günü Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah'ın (1797-1834) Rusya'ya karşı savaş ilan etmesine kadar geçen süreçte, iki taraf adına da bu savaşa katılmayı gerektirecek çok sayıda sebep hâsil olmuştur.

Biz bu çalışmada, Rusya ve İran arasında kaçınılmaz hale gelen savaşı ve bu savaşa yol açan sebepleri ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Rusya, İran, 1804-1813 Rus-İran Savaşı, Kaçar Hanedanı, Güney Kafkasya.*

On The Main Causes of Russo-Persian War (1804-1813)

Abstract

The Russian expansion into the Transcaucasus from the last quarter of the 18th Century, that carried out by means of enter into the

---

* Arş. Gör., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, ozgurturker06@hotmail.com (Makale gönderim tarihi: 09.05.2017; makale kabul tarihi: 02.06.2017)

territories, which were controlled by Persian and Ottoman states, initiated a new historical period that had been used widely instruments such as diplomacy, war and etc. for international politics. Russian occupation actions continued by means of absorbing Georgian and Armenian communities in the region, but shortly after, Russians encountered widely resistance of Muslims and Qajar dynasty, which were non-compromise about traditional policy of their ancestors. As a consequence broke out the war between two states, and continued nine years. On June 10, 1804, until the time when the Qajar ruler Fath Ali Shah (1797-1834) declared war on Russia, we can propound many reasons about caused of the war between two sides.

In this paper, we will try to reveal main reasons that caused war between Russia and Iran (Qajar) states.

Keywords: *Russia, Iran, 1804-1813 Russo-Persian War, Qajar dynasty, Transcaucasia.*

Giriş

Rusya'nın Güney Kafkasya'da İran'ın etki sahasına giren bölgelerdeki askeri faaliyetleri, iki devlet arasında savaşı kaçınılmaz hale getiriyordu. 15 Haziran 1804 günü Eçmiyazin'de (Üç Kilise) taraflar arasında vuku bulan ilk sıcak çatışmaya kadar geçen süreçte, savaşın patlak vermesine neden olabilecek çok sayıda makul sebep ortaya koyulabilir. İki taraf nazarında da savaşa intisap etmenin farklı gerekçeleri olmakla birlikte, bölgesel ve uluslararası faktörlerin de savaşın başlamasına, gidişatına, duraksamasına ve en nihayetinde Gülistan Antlaşması (1813) ile sonuçlanmasına, dolaylı ya da doğrudan etki ettiklerini söylemek mümkündür. Öncelikle bu saiklerin aydınlatılması ve bölge tarihi bakımından bu gün dahi etkilerine yakından şahit olduğumuz hegemonik çatışmaların sebeplerinin net bir şekilde ortaya koyulması gerekmektedir.

Biz burada, sosyal bilimlerin doğasına aykırı bir biçimde, olayların başlangıcını tek bir sebebe indirgemek gibi yüzeysel bir metodolojik yaklaşımdan mümkün olduğunca kaçınacağız. İki taraf arasında vuku

bulan savaşın kaçınılmaz bir son olduğu gerçeği yanında, bu çatışmanın başlamasına hemen hemen her aktörün kendi nispetince katkıda bulunduğunu da belirtmemiz gerekiyor. Rusya'nın XVIII. asrın ortalarından itibaren bir takım siyasi ve ekonomik gerekçelerle yayılmacı bir eğilim sergilediğine dair mühim literatür bulunmaktadır.¹ Diğer taraftan İran'ın kontrolünü elinde tutmak için büyük bir mesai harcayan Kaçar Hanedanı'nın da temsil ettiği geleneğe bağlı kalarak Güney Kafkasya'daki haklarından kolay kolay vazgeçmeyeceği de Ağa Muhammed Han (1796-1797) döneminden itibaren açık bir şekilde görülmektedir. Bu bahsetmiş olduğumuz iki geleneksel davranış biçimi, başlı başına bir çatışma nedeni gibi görünüyorsa da, bunun daha başka somut verilerle desteklenmesi gerekmektedir.

Savaşın Nedenlerine Dair Yaklaşımlar

Muriel Atkin'in iki taraf arasında patlak veren savaşın kökenine dair oldukça sarıh bir değerlendirme yaptığını söyleyebiliriz. Esasında onun bu değerlendirmelerinin başında Sovyet dönemi tarihçiliğine getirdiği eleştirileri de oldukça yerinde bulduğumuzu belirtmemiz gerekiyor.²

¹ Bu noktada Rusya'nın sergilemiş olduğu yayılma siyasetini daha iyi kavrayabilmek adına John P. LeDonne'na başvurmak faydalı olabilir. LeDonne, eserinde Rus emperyal siyasetini üç döneme ayırmaktadır. Bunlardan ilki "büyük strateji" (1650-1730) olarak tanımladığı ve bu yayılma stratejisinin ortaya çıktığı ve belirgin hale geldiği dönemdir. İkinci aşama; "hegemonik yayılmacılık" (1743-1796) olarak tanımlanan ve Rus yayılmacı siyasetinin aşama kaydettiği dönemdir. Üçüncü ve son aşama ise "imparatorluğun bölgeselleştirilmesi" (1797-1831) olarak tanımlanan ve işgal edilen bölgelerdeki hegemonyanın konsolide edildiği zaman dilimidir. Bkz. John P. LeDonne, *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831*, Oxford University Press, New York 2004, s. 6.

² Atkin, Sovyet dönemi tarihçilerinin Rus-İran Savaşı'nın nedenleri hakkında ortaya attıkları Rusya'nın Fransa ve İngiltere'nin emperyalist yayılımını durdurmak istemesi gibi iddiaların, soğuk savaş propagandası ile tarihten çok daha fazla ilgisi olduğunu dile getirerek, onların bu iddialarını desteklemek adına sahte deliller uyduracak kadar ileri gittiklerine dikkat çekmektedir. Rusların İngiliz emperyalist provokasyonları sebebiyle bir savunma savaşı

Diğer yandan Atkin'in bilhassa İngiltere'nin bu savaşın vuku bulmasındaki dahlini düşük bir ihtimal olarak görüyor olmasını ve savaşın asıl nedenini; yeni kurulan Kaçar Hanedanı'nın Rus askeri gücünü kendi hegemonyası adına bir tehdit olarak algılaması ve hanedanlığın kuzeybatı sınırındaki vilayetlerde egemenliğini ilan ederek meşruiyetini arttırmak ihtiyacı hissetmesine indirgemesini de yetersiz bulduğumuzu belirtmek durumundayız.³ Esasında bu yaklaşım tarzını Kaçar Devleti ileri gelenlerinin uluslararası platformda yetersiz oldukları ve bölgesel dengeleri çok iyi okuyamadıkları şeklinde yorumlamak mümkündür. Bilhassa Hambly'nin Feth Ali Şah'ın hükümler olduğu toprakların katma değerine tam anlamıyla vakıf olmadığı ve 1804 yılına kadar, kuzeyde beliren Rus tehdidini kavrayamadığı yönündeki değerlendirmeleri bu algıyı destekler niteliktedir.⁴ Bununla birlikte Ingram'ın da dikkat çektiği üzere; Kaçarların Rusya ile yardım almadan savaşmaları halinde zor durumda kalacaklarını öngördükleri de tartışılabilir. Bunu yapmaktan kaçınmak için elinden gelen her şeyi diplomatik yollarla yaptıkların ve dış politikalarının genelde tahmin edildiğinden daha zekice olduğunu da belirtmek gerekir.⁵

1804-1813 Rus-İran Savaşı'nın çıkmasına neden olan gerekçeleri sıralamaya başlamadan evvel, bu savaşa kategorik olarak, iki devlet

---

yapmak zorunda bırakıldığını öne sürdüklerini belirten Atkin, bir kısım Sovyet tarihçinin Rusya'nın bölgedeki faaliyetlerini feodal elitlere karşı yürütülen bir mücadele olarak gösterme eğiliminde olmalarını da sıkı bir biçimde tenkit etmektedir. Bkz. Muriel Atkin, *Russia and Iran 1780-1828*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1980, s. 91.

³ Atkin, *Russia and Iran*, s. 92.

⁴ Gavin R. G. Hambly, "Iran During the Reigns of Fath Ali Shah and Muhammad Shah", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 144-147.

⁵ Edward Ingram, "An Aspiring Buffer State: Anglo-Persian Relations in the Third Coalition, 1804-1807", *The Historical Journal*, Vol. 16, № 3 (Sep., 1973), s. 510.

arasında vuku bulan bölgesel bir savaş olarak yaklaşmanın çok da doğru bir okuma olamayacağına altını çizmek istiyoruz. Zira savaşın gidişatı da bize bu yöndeki varsayımlarımızı güçlendirecek veriler sunmaktadır. Fransa'nın Doğu Akdeniz ve çevresindeki etkinliği, Rusya'nın Napolyon'a karşı oluşturulan koalisyondaki rolü ve bölgede Osmanlı ve Rusya'nın bir kez daha savaş pozisyonu almaları, Rus-İran Savaşı'nın başlamasına değilse bile, en azından gidişatına doğrudan tesir etmiştir. Bu anlamda Atkin'in savaş başladıktan sonra her iki tarafın da beklenmedik zorluklar karşısında tutumlarını yeniden gözden geçirmek zorunda kaldıkları ve aynı zamanda, engellenen hedeflerin peşinde koşulmasını şart koşan kraliyet onurunun, savaşın bizatihi kendisini, savaşmaya devam etmenin bir nedeni haline getirdiği yönündeki yorumunu da ilkesel olarak kabul ediyoruz.⁶ Savaşın başlamasına neden olan temel gerekçeler, 9 yıllık savaş boyunca geçerliliğini korumakla birlikte, bu savaşı sürdürülebilir kılan saiklere sürekli yenilerinin eklendiğini görmekteyiz.

Emperyalizm ve Küresel Güçlerin Etkisi

Stratejistlerin “The Great Game” (Büyük Oyun) olarak isimlendirdikleri ve XIX. asrın başlarından itibaren emperyalist devletlerin kendi aralarında giriştikleri sömürgecilik yarışından Kafkasya bölgesi de etkilenmişti.⁷ Zira Hindistan'daki İngiliz kumpanyalarına yönelik olarak planlanan ortak bir Fransız-Rus saldırısı⁸

⁶ Atkin, *Russia and Iran*, s. 92.

⁷ Andreeva, XIX. asır ile birlikte Avrupa'daki etkisini ve prestijini yitiren Rusya'nın yönünü doğuya çevirmek suretiyle yeni bir manevra gerçekleştirdiğini, Kafkasya üzerinde İran ile iki kez savaşarak (1804-1813 ve 1826-1828 yıllarında) büyük bir başarı sağladığı belirtmektedir. Bkz. Elena Andreeva, *Russia and Iran in the Great Game: Travelogues and Orientalism*, Routledge, Oxon/New York 2007, s. 2.

⁸ Hindistan'daki İngiliz şirketlerine yönelik Rus-Fransız askeri planı hakkında bkz. İ. Yu. İgolkin, “O pohode Russko-Frantsuzskih voysk v İndiyu”, *Vestnik VGU*, Seriya: Lingvistika i Mezhkulturnaya Kommunikatsiya, 2007, № 2, Çast. 1, s. 158-161.

için Kafkasya iyi bir başlangıç noktası olacaktı.⁹ Bu plana karşılık Kafkasya'da Rusya ile rekabet halinde olan İran'dan karşı bir hamle geldi. Feth Ali Şah ile İngiltere'yi temsilen Tahran'a gelen Sir John Malcom, 28 Ocak 1801'de bir anlaşma imzalayarak Fransa ve Rusya'nın bu bölgedeki etkinliğini kırmaya çalıştılar.¹⁰

İngiltere Mısır'ı işgal eden Fransa'nın ve Gürcistan vasıtasıyla Güney Kafkasya'da etkinliğini arttıran Rusya'nın Hindistan'daki çıkarları adına bir tehdit oluşturduğunun farkındaydı.¹¹ Ancak Rus-İran Savaşı'nın patlak verdiği 1804 yılı itibariyle, İngilizlerin bir ikilem yaşadığını görmekteyiz. İngilizler bu dönemde Tsitsianov'un Kafkasya'daki askeri faaliyetleri hakkında yeterince bilgi sahibiydiler. Ancak bu harekâtların muhtemel etkileri konusunda bölgede bulunan İngiliz diplomatlar arasında bir fikir ayrılığı mevzubahisti. St. Petersburg'daki İngiliz elçisi Sir Charles Warren ve İstanbul'daki meslektaşları Aleksander Straton, Tsitsianov'un Büyük Britanya'nın herhangi bir menfaatini tehdit ettiğini düşünmüyorlardı. Warren, Rusların Fransızların Osmanlı Devleti'ni parçalamak adına başlatmış oldukları saldırıya karşı koymak için onlarla yeniden savaşa girmelerinin daha önemli olduğunu düşünüyordu. İngilizler için Rusların Avrupa savaşında verecekleri desteği, onların Asya'daki faaliyetlerinden duyulan şüphe üzerine tehlikeye atmak

⁹ Nikolas K. Gvosdev, *Imperial Policies and Perspectives Towards Georgia, 1760-1819*, St. Martin's Press, New York 2000, s. 79-80.

¹⁰ 1801 yılında İngiltere ile Kaçar Devleti arasında imzalanan antlaşmanın özellikle 5. maddesi mühimdir. Bu maddeye göre: "Fransız ulusunun bir ordusu İran kıyılarındaki herhangi bir adaya ya da sahile yerleşmeye kalkarsa, koordineli olarak hareket etmek ve onları yok etmek için taraflar birlikte hareket edeceklerdir". Bkz. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record 1535-1956*, Vol. I, Archive Editions, New York 1987, s. 69.

¹¹ Farrokh, Rus İmparatorluğu'nun I. Petro'nun Kafkasya'nın fethi, İran'ın ve İran Körfezi'nin kontrol altına alınması ve böylelikle Hindistan'daki İngiliz sömürgelerinin tecrit edilmesi hayalini asla terk etmediğinin altını çizerek bu yayılmanın aslında İngiltere aleyhine bir süreç başlattığına vurgu yapmaktadır. Bkz. Kaveh Farrokh, *Iran at War: 1500-1988*, Osprey Publishing, Oxford/New York 2011, s. 187.

aptalca olurdu. Buna mukabil Doğu Hindistan'daki ticari kuruluşların temsilcileri Avrupa üzerindeki geçici menfaatler uğruna Asya'daki kalıcı çıkarların tehlikeye atılmasına karşı çıkıyorlardı. Bağdat'ta bulunan Harford Jones da Rusya'nın İran'ın kuzey sınırlarındaki yayılımının durdurulmasının İngiltere açısından hayati önem taşıdığını dile getirmekteydi. Jones'ın ilgisi de Hindistan'daki İngiliz yetkili Henry Dundas gibi tamamen Hindistan üzerine odaklanmıştı ve Rusların Kafkasya'yı, Fransızların Mısır'ı işgalinden daha kolay bir şekilde gerçekleştireceklerine inanıyordu. Bu karmaşa içinde 1804 yılında Tahran'a gelen İngiliz Samuel Manesty, Harford Jones ile aynı önceliklere sahip bir şekilde Rus ilerleyişinin durdurulması için Feth Ali Şah'a bir ateşkes antlaşması düzenlemeyi teklif etti. Ancak Şah Manesty'nin bu teklifini reddetti. Sonuç itibarıyla Manesty'nin Kafkasya'daki Rus-İran sınır problemini çözmek için yaptığı bireysel girişim başarısızlıkla sonuçlandı.¹²

Meşruiyet Kıskaçındaki İmparatorluk Onuru

Kaçar Devleti'nin kendince savaşı haklı kılan bir noktada bulunduğunu ve bunu bir varoluş meselesi olarak gördüğünü burada zikretmek zorundayız. Bu durumu destekleyen en önemli veri, İran'daki iktidarını henüz yeni yeni pekiştirmeye başlayan Feth Ali Şah'ın ve onun resmi varisi konumundaki Naibü's-Saltana makamını işgal eden oğlu Abbas Mirza'nın bizzat ordunun başına geçerek devletin kuzey sınırını tehdit eden Ruslara karşı cansiperane bir direniş ortaya koymasındır. Rusların kendi aralarındaki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Feth Ali Şah'ın başkent Tahran'ı boşaltarak Aras'ın kuzeyine kadar gelebileceği hiçbir şekilde öngörülmemekteydi.¹³ Bu noktada

¹² Ingram, *An Aspiring Buffer State*, s. 513-514.

¹³ Kafkasya'daki Rus ordusunda görevli genç bir subay olan M. S. Vorontsov'un Rusya'nın Londra Başkonsolosu olan babası S. R. Vorontsov'a Rusların Revan önlerinde yaşadıkları hezimetini anlattığı 12 Ekim 1804 tarihli mektubunda, Feth Ali Şah hakkında yazdıkları Rusların Kaçar Şahı'nın tahammül sınırları konusunda bir öngörüsüzlük içerisinde olduklarını göstermektedir. Vorontsov, Feth Ali Şah hakkındaki izlenimlerini aynen şu şekilde dile getirmektedir: "Biz

Güney Kafkasya meselesinin Kaçar Hanedanı'nın bekası adına ne derece mühim bir konumda olduğunu ve Rusların belki de bu hususu göz ardı ettikleri ihtimali ile karşı karşıya kalmaktayız. Atkin'in ve daha birçok uzmanın üzerinde önemle durduğu husus, İran'da iktidarını meşru bir temele oturtmak isteyen her hanedan gibi, Kaçarların da Safevi Devleti'nin tarihsel mirasına, dini ve ideolojik öğretisine sarılmaktan başka bir çıkar yolu bulunmamaktaydı. Safevi çağından bu yana, Kızılbaş konfederasyonunun içinde yer alan Kaçarların artık bu misyonun liderliğine soyunmuş olması, onları meşruiyet yolunda sıkı bir sınava tabi tuttu. Sahadaki askeri başarısına rağmen, kendisini Şah İsmail'in mirasçısı olarak görme konusunda çekinceleri bulunan Ağa Muhammed Han'dan¹⁴ sonra iktidarı zorlayan Feth Ali Şah da bu meşruiyet sınavını vermek zorundaydı. Yeni Şah, en etkili Şia

---

orada hiçbir saldırı beklemeksizin barışçıl bir biçimde kuşatmaya devam ediyorduk. Korkak ve yumuşak bir kişilikte olduğu bilinen Baba Han (Feth Ali Şah) adındaki Şah'ın Tahran'dan çıkıp gelmesine ihtimal vermiyorduk. Çünkü o başkentini boşalttığı vakit, iç isyanların ülkesini zor durumlara düşürmesinden korkuyordu." Bkz. Arhiv Knyazya Vorontsova, Tom. XXXVI, Ed. P. İ. Bartenev, Moskva 1890, s. 93.

¹⁴ Atkin'in de dile getirdiği üzere Ağa Muhammed Han, Gürcistan ve diğer komşu devletlerin teslimiyetini güvence altına alan 1795 Kafkasya Seferi'ne kadar Şah unvanını talep etmedi. Ertesi yılın Mart ayında şah olarak taç giydi. Bu esnada Safevi Şahlarının atası Şeyh Safiyüddin'in türbesindeki kutsal kılıcı kullandı. Sonra tüm Horasan'ı fethetme niyetini ilan etti ve aynı yıl içinde sefere çıktı. Bir diğer hedefi de Afganların elinde olan Herat şehriydi. İmparatorluğu Safevi sınırlarına ulaştırmak adına, kenti Safevi İran'ının bir parçası olarak gösterdi. Bkz. Atkin, *Russia and Iran*, s. 93. Dubrovin de teamüllere göre Ağa Muhammed Han'ın şah olabilmesi için Azerbaycan'daki Erdebil şehrinde, İran'a bağlı 1 Arap, 1 Gürcü, 1 Kürt ve bir Loristanlı valinin hazır bulunması gerektiğini, aksi takdirde halkın onu İran'ın meşru şahı olarak kabul etmeyeceğini dile getirmektedir. Bu nedenle Ağa Muhammed ilk önce Güney Kafkasya'yı restore etmek durumunda kalmıştır. Bkz. N. F. Dubrovin, *İstoria Voynı i Vladiçestva Russkih na Kavkaz*, Tom. III, Sankt-Peterburg 1886, s. 7.

müçtehitlerinden Şeyh Cafer Necefi'nin¹⁵ desteğini alarak kendini İran toplumuna kabul ettirdi. Necefi, Feth Ali'yi vekili olarak adlandırdı ve yeni Şah olarak tahta geçmesine olanak tanıdı.¹⁶ Bu sayede dini anlamda bir meşruiyet temin etmeyi başaran Feth Ali Şah, devletin iç dinamiklerini de gözetererek istikrarı sağlamak adına Safevi döneminden beri İran'ın etki sahasında bulunan eyaletleri yeni baştan restore etmek zorundaydı. Zira Şah, bu eyaletlerdeki aşiret liderlerine otoritesini kabul ettirebildiği ölçüde istikrarını koruyabiliyordu.¹⁷ Bu nedenle Rusların 1801 yılında Gürcistan'ı ilhaki¹⁸ ve hemen akabinde Caro-Belokan¹⁹ ve Gence'nin işgal edilmesi²⁰ İran'daki Kaçar iktidarına karşı yapılmış bir darbe niteliği taşımaktaydı. Rusların bu bölgelerde giderek artan agresivitesi başlı başına bir savaş nedeni olması yanında, Kaçar Devleti'nin Tsitsianov'un bu askeri harekâtlarının daha da artarak devam edeceği²¹ ve Rusların Aras'ın güneyine geçmekle

¹⁵ Şeyh Cafer Necefi'nin hayatı ve faaliyetleri hakkında bkz. Hamid Algar, "Kāšef-Al-Ġeṭā", Ja'far", *Encyclopedia Iranica*, Vol. XV, Fasc. 6, s. 648-649.

¹⁶ Hamid Algar, *Religion and State in Iran 1785-1906*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1969, s. 56.

¹⁷ Farrokh, *Iran at War*, s. 187.

¹⁸ Rusya'nın Gürcistan'ı ilhak ettiğini belgeleyen 12 Eylül 1801 Manifestosu için bkz. "Sentyabrya 12. İmenniy danniy Senatu.-O uçrejdenie vnutrennyavo v Gruzii upravleniya.", *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoy İmperii (PSZRI)*, Sobr. 1, Tom. XXVI, 18 Sentyabrya 1801, № 20.007, Sankt-Peterburg 1830, s. 781-786.

¹⁹ Car ve Belokan topluluklarının Rusya'nın hegemonyası altına girmesi hakkında bkz. N. F. Dubrovin, *Zakavkaze ot 1803-1806 goda*, Sankt-Peterburg 1866, s. 91-101.

²⁰ Rusların 1804 yılında vuku bulan Gence işgali hakkında bkz. Elgün Babayev, *İz istorii Gyandjinskovo Hanstva*, Bakû 2003, s. 61-72.

²¹ Belyavskiy'e göre de Gence'nin Ruslar tarafından işgali İran cenahını son derece rahatsız etmişti ve Şah'ı savaşa hazırlanmaya sevk etmişti. Zira Şah, Tsitsianov'un bununla yetinmeyerek daha ileriye gideceğinden emindi. Prens Aleksander da Kartli ve Kaheti knezlerine kışkırtıcı mektuplar yollamak suretiyle, onları İran şahı ile birleşip Rusları bölgeden atmak için planlar yapıyordu. Bkz. N. N. Belyavskiy, *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaz*, Tom. I, Ed. V. Potto, Tiflis 1901, s. 133-134.

yetinmeyerek İran'ın kalbine kadar ilerleyeceklerine olan inançları da her geçen gün artmaktaydı.²² Feth Ali Şah, bu durumun önüne geçmek adına bölgedeki eski tebaalarına birbiri ardına fermandan irsal ederek Ruslara karşı bir ittifak cephesi oluşturma girişiminde bulunuyordu. Bunlardan en dikkate şayan olanı ise Kaheti'nin ileri gelenlerine ve halkına hitaben göndermiş olduğu 1803 tarihli (Hicri Zilhicce 1218) fermandı. Feth Ali Şah fermanda yaklaşmakta olan savaşı ilan ediyor ve bölge halkına şöyle sesleniyordu:

*“Malumunuz üzere Gürcistan asırlar boyunca bize aitti, yalnızca birkaç sene evvel bazı Gürcü krallarının hatası ile bölgeye gelen Ruslar, orayı kendi toprakları içerisine katmak istediler. Gürcü prensleri Aleksander-Mirza ve Taymuraz-Mirza ise buna razı olmak istemedikleri için, bize sığındılar. Biz ise kendimize yakışanı yaptık. Gürcistan'da adaletin yerine getirilmesi için elimizden geleni yapacağız. Laneti olan Rusların o topraklarda izi bile kalmayacaktır. İran'ın veliahdı Abbas Mirza 50.000 askeri ile Gürcistan'a gönderilmiştir. Gürcü prensleri de onun yanında bulunup yardımda bulunacaklar. Biz de çok yakın bir zamanda onlara katılacağız. Gürcistan ve Kızlyar'a gideceğiz. Allah'ın izniyle o toprakları gâvur Ruslardan temizleyeceğiz. Prensler de idarenin başında kendi yerlerini alacaklar. Sizin ise askerlerinizi toplayıp bizim askerlerimiz gelir gelmez onlara katılmanız gerekmektedir. Böylece bizim duamızı almış olursunuz”.*²³

Haddi Aşan Yetkiler ve Sonuçları

Yukarıda vurguladığımız üzere Kaçar Devleti adına bu savaşa iştirak etmekten başka bir çıkar yol bulunmuyordu. Diğer yandan St. Petersburg'un da bu savaştan bir takım çıkarlar elde etmeyi

²² Dönemin İran kroniklerinden Hidayet, Tsitsianov'un sırasıyla Revan, Şirvan ve Karabağ'a saldırmayı planladığını dile getirmektedir. Bkz. Rıza Kulî Han Hidayet, *Tarih-i Revzetü-s Safa*, Tashih: Cemşid Kianfer, C. IX, Kısım: I, Tahran 1385, s. 7535.

²³ “Firman Feth-Ali-Şaha k starsınam i vsemu naseleniyu Kahetii, ot zil-hidje 1218 (1803) goda.”, *Akti, sobrannie Kavkazkoy arheografişesкой kommissiey (AKAK)*, Ed. A. P. Berje, Tom. II, Tiflis 1868, s. 804-805.

hedeflediğini²⁴ ve bu nedenle savaşın belki de mimarı diyebileceğimiz Kafkasya'daki Rus Orduları Başkumandanı General Pavel D. Tsitsianov'a²⁵ geniş bir hareket alanı sağladığını söylemeliyiz.²⁶ Başarılı Caro-Belokan ve Gence harekâtları ardından Gürcistan'ın savunmasını garanti altına almak adına diğer hanlıkları da işgal etmeyi kafasına koyan Tsitsianov'un, bunu teoriden pratiğe geçirmesi, iki taraf arasındaki savaşı garanti altına almaya yetmiştir. Aslında onun Rus makamlarınca makul bir Rus-İran sınır hattı olarak görülen Aras ve Kura nehirleri arasındaki hattı kontrol altına almakla yetinmeyeceği de çok geçmeden anlaşılacaktır.²⁷

M. Atkin, Tsitsianov'un Kafkasya mesaisi dikkatle incelendiğinde onun dramatik çatışmalar yaratmak ve başarı sağlamak suretiyle İmparator I. Aleksander'in dikkatini çekmek istediğini dile getirerek bu iddiasını Tuçkov'un hatıratına²⁸ dayandırıyor ve Tsitsianov'un,

²⁴ Aslında Feth Ali Şah'ın hükümrانlığının ilk zamanlarında Ruslar ile iyi ilişkiler kurma yönünde eğilimleri olduğuna dair işaretler de vardır. Pavel önceleri Feth Ali Şah'ın isteklerini kabul etmeye meyilliydi. Rus tüccarlara İran'dan ithal ettikleri mallara karşılık vergi ödemelerini istiyordu. Ayrıca İran'a 18.000 ton demir ihraç edilmişti ve Rus savaş gemileri Enzeli Limanı'na zorla girmekten isteyerek geri durmuşlardı. Bkz. Farrokh, *Iran at War*, s. 187.

²⁵ Knez Pavel D. Tsitsianov'un hayatı ve Kafkasya'daki faaliyetleri hakkında bkz. V. A. Potto, *Kavkazskaya Voyna (Drevennih vremen do Yermolova)*, Tom. I, Moskva 2006, s. 167-182.

²⁶ Her ne kadar Rusya'nın resmi politikası sınırını yalnızca Aras ve Kura nehirlerine kadar uzatmak olsa da Petersburg, Tsitsianov'un önerilen sınırın güneyinde olmasına rağmen Tebriz ve Hoy'u ele geçirme önerilerini makul buldu ve savaş başladığında Gilan'ı da istila etme planını kabul etti. Her ne kadar Ruslar bu tedbirlerini açıkça dile getirmeseler de yapılan eylemler Şah'ın Rusya'nın kötü niyetinden şüphelenmesi için yeterli bir sebep teşkil ediyordu. Bkz. Atkin, *Russia and Iran*, s. 95.

²⁷ F. Kazemzadeh, "Iranian Relations with Russia and the Soviet Union, to 1921", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 332.

²⁸ A. S. Tuçkov, *Zapiski Sergeya Aleksandreviça Tuçkova 1766-1808*, Ed. K. A. Voenskiy, Sankt-Peterburg 1908, s. 208-209.

Eçmiyazın Katolikosu seçimlerinde İran destekli katolikosun Rus yanlısı adayı hapsettirmesinden memnuniyet duyduğunu, zira bu olayın Rus-İran savaşını tetikleyeceğine inandığı yorumunu yapıyordu.²⁹ Tsitsianov'un somut eylemleri yanında (Gence'nin işgali vb.) Kaçar Devleti ile olan diplomatik ilişkileri de savaşa meyilli olduğunu göstermektedir. Feth Ali Şah'ın Rus ilerleyişini durdurmak üzere gönderdiği veliahdı Abbas Mirza'nın naibi ve başdanışmanı Mirza Safi Muhammed'in, Tsitsianov'a eylemlerine son vermesi için gönderdiği mektup ve hemen akabinde Tsitsianov'un kendisine yazmış olduğu sert cevap artık savaşı ilan eder nitelikteydi. Mirza Safi'nin mektubu Tsitsianov nezdinde Ruslara karşı yapılmış son bir uyarı niteliği taşımaktaydı:

"Samimi dostunuz olarak sizi haberdar etmek isterim ki, benim Şahım sizin Tiflis'e gelme sebebinizi ticari olarak nitelendirmişti. Ancak siz, ticareti bahane ederek Gence ve Dağistan'a (Caro-Belokan) el uzatmaktasınız. İran topraklarına geliş sebebinizi de ticari sanmaktaydık. Bu nedenle biz artık öyle düşünmüyoruz ve Şâhenşâh kendi veliahdını ve akıllı kumandanlarını hazırda bulundurmaktadır. Siz ise tutuşturduğunuz itaat ateşini derhal söndürün. Size bu konuda yardımcı olmak için Geraylinli Yakup-Bek'i gönderiyorum. Siz yine de fikrinizi değiştirmesiniz, o zaman bekleyin ve başınıza geleceklere görün. Allah'ın izniyle düşmanlarımızın Kura Nehri'ne ve oradan Hazar Denizi'nin kıyılarına vuran ölü bedenlerine şahit olacaksınız. Ve siz İrakli'nin veliahtları ile anlaşıp, ticaret bahanesi ile Tiflis'i ele geçirmek isterseniz, çok büyük ayıp ve hata edeceksiniz. Tarafınızdan öyle hamle yapılır ise, o zaman hem İran hem Rus askerlerin günahına girip birçok ölüme neden olacaksınız".³⁰

²⁹ Atkin, *Russia and Iran*, s. 97.

³⁰ "Pismo Mirza-Mamed-Şefi (sadr-azam Fehh-Ali-şaha) k glavnokomanduyuşemu na Kavkaz, poluçeno 23-vo maya 1804 goda", AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 807-808.

Tsitsianov'un Mirza Safi'ye cevabı oldukça sert oldu. Ancak bir sokak kavgasında muhatabına hitap edilecek tarzda³¹ kaleme alınan bu mektubu, taraflar arasındaki gerilimi en net şekilde yansıttığını düşündüğümüz için burada vermeyi uygun görüyoruz:

*“Taraflarınızdan yazılan ve Yakup-Bek aracılığı ile bana gönderilen mektubunuz hiçbir şekilde kabul edilemez. Benim namıma, terbiyeme ve Rus İmparatoru'nun yüceliğine büyük bir hakaret etmiş oldunuz. Bu mektubu yazanın bir böcekten (hayvan) farkı olamaz. Kura'ya gelip bizim leşlerimizle orada duvar öreceğinizi söylemeniz çok saçma, dikkat edin tam tersi olmasın. Biz Ruslar dünyanın dört tarafında düşmanlarını dize getiren bir milletiz. Sizin boş laf ve tehditlerinize aldıracağımızı mı sanıyorsunuz. Sizin İran askerleriniz denizdeki kum gibidir ve siz silahla değil kırık kanatlar ile savaşıyorsunuz. Oysa benim askerlerim, kendi mızrakları ile sizi bir dakikada delik deşik edeceklerdir. Derhal Gürcistan'ın asayişini bozan ve sizin tarafınıza kaçan Aleksander ve Taymuraz'ı buraya geri gönderin. O zaman ortalık sakinleşir ve İranlı kanı dökülmez. Ama paşa gönlünüz bilir. Rus İmparatoruna karşı gelen, cezasını bulur. Kura ve Gökçe'de sizinle savaşmaya hazırım”.*³²

³¹ Tsitsianov, bu dili başkalarına karşı kullanmaktan zevk alıyordu, ancak aynı şekilde kendisine hakaret edilemezdi. Bu nedenle Mirza Safi'nin mektubu istenilen sonucu üretmek yerine Generalin savaşa girme konusundaki iştahını kabarttı. Bkz. Atkin, *Russia and Iran*, s. 96. Ayrıca Tsitsianov'un Müslümanlara karşı takındığı bu uygunsuz üslubu bir alışkanlık haline getirdiğini de burada yeri gelmişken belirtelim. Tsitsianov, 9 Eylül 1805 tarihli mektubunda İlisu Sultanlığı idarecisi Ali Sultan'a hitaben şu tahkir edici sözleri sarf etmekteydi : *“Sizler (Müslümanlar) bir köpeğin ruhuna ve bir eşeğin aklına sahipsiniz. Benim İmparatorumun etkisi altına girene ve onun vassalı olana kadar sizin kanlarınızla çizmelerimi yıkayacağım”* . Bkz. “Predpisaniye kn. Tsitsianova k Ali-sultanu ot 9-vo 1805 goda, № 650”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 695; Kazemzadeh, *Iranian Relations with Russia*, s. 331.

³² “Sobstvennoruçnoe pismo kn. Tsitsianova k Mirza-Şefi, ot 27-vo maya 1804 goda, № 278”, AKAK, Tom. II, Tiflis 1868, s. 808-809.

Kaçınılmaz Son: Savaş

Taraflar arasında vuku bulan bu yazışmalar ardından Kaçar Devleti için bir zorunluluk halini alan, Rusya adına ise İmparatorluk onurunun gölgesinde, belki de bir nebze geri planda kalmış olan siyasi ve ekonomik beklentilerin doğurduğu, 1804-1813 yılları arasında fasıllarla devam edecek olan Rus-İran Savaşı patlak vermiş oluyordu. Yukarıda ana hatlarıyla değinmeye gayret ettiğimiz nedenleri maddeler halinde şu şekilde somutlaştırabiliriz:

- 1) Rusya'nın Gürcistan'ı ilhak etmesi ardından bununla yetinmeyerek çevre hanlıkları işgal etmek üzere adımlar atması,
- 2) Kaçar Devleti'nin Safevi çağından beri İran'a bağlı olan Güney Kafkasya'daki vilayetleri kontrol altında tutmayı bir meşruiyet meselesi olarak görmesi,
- 3) Bunun yanında Rusların Aras'ın güneyine geçmek suretiyle İran'ı işgal edeceklerine dair Tahran'da hâsıl olan kanaat,
- 4) Pavel Tsitsianov'un kişisel hırslarına ve İran'a yönelik tahrik edici tutumuna Sn. Petersburg'un bilerek ve yahut isteyerek göz yumması,
- 5) Gürcistan'ın güvenliği bakımından tehlike arz eden kaçak Gürcü prensleri Aleksander ve Taymuraz'ın Kaçar Devleti'ne sığınmaları ve bunun yaratmış olduğu istikrarsızlık,
- 6) Rusların bölgede yayılım göstermesinden rahatsız olan İngiltere, Fransa ve Osmanlı devletlerinin Kaçar Devleti'ni savaşma konusunda cesaretlendirici tutumları,
- 7) Bir diğer faktör de bölgede mukim bulunan hanlıkların bir o tarafa, bir bu tarafa meyilemek suretiyle savaşı körüklemeleridir.

Netice itibarıyla 10 Haziran 1804 günü Kaçar Şahı Feth Ali Şah Rusya'ya savaş ilan ettiğini duyurdu.³³

³³ O. R. Ayrapetov, M. A. Volhonskiy, V. M. Muhanov, *Doroga na Gulistan: İz istorii rossiysskoy politiki na Kavkaze vo vtoroy polovine XVII-pervoy četverti XIX. v.*, Mejdunarodniy İnstitut Noveysih Gosudarstv, Moskva 2014, s. 296.

Sonuç

Rusya'nın XIX. asrın başlarında güney sınırını Kura ve Aras nehirleri ötesine uzatma girişimi, bir kısım Müslüman hanlık ve özellikle İran'dan gelen ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştır. İki taraf arasında vuku bulan dokuz yıllık savaşın ardından (1804-1813) Kaçar Devleti, iki nehrin kuzeyinde kalan toprakların yanı sıra Talış'ta da Rus hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Ortada bu savaşın vuku bulmasını tetikleyen çok sayıda neden bulunmakla birlikte, bu sebeplerin her birinin tek başına bir anlam ifade ettiğini söylemek güçtür. Zira ne Rusların yayılmacı tutumlarını, ne buna engel olmayı arzu eden küresel güçlerin dahlini, ne de İran'daki iktidarını meşru bir statüye oturtmak isteyen Kaçar Hanedanı'nın bu savaşı bir beka sorunu olarak görüyor olmasını bu savaşı doğuran başlıca faktör olarak öne çıkarmak bizi yanlış bir mecraya götürebilir. İki taraf arasında kaçınılmaz bir biçimde gelişen savaş ihtimalinin yukarıda belirtilen açık sebepleri yanında, bir takım kişisel ihtirasların gölgesinde filizlenen ve en nihayetinde bir onur meselesi halini alan restleşmelerin ürünü olarak ortaya çıktığını söylemek daha yerinde olacaktır.

Kaynakça

Basılmış Arşiv Dokümanı:

Akti, sobrannie Kavkazkoy arheografiçeskoj kommissiej (AKAK), Ed. A. P. Berje, Tom. II, Tiflis 1868.

Arhiv Knyazya Vorontsova, Tom. XXXVI, Ed. P. İ. Bartenev, Moskva 1890.

Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoj İmperii (PSZRİ), Sobr. 1, Tom. XXVI, Sankt-Peterburg 1830.

Araştırma Eserler:

ALGAR, Hamid, "Kāšef-Al-Ġeṭā', Ja'far", *Encyclopedia Iranica*, Vol. XV, Fasc. 6, s. 648-649.

_____, *Religion and State in Iran 1785-1906*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1969.

ANDREEVA, Elena, *Russia and Iran in the Great Game: Travelogues and Orientalism*, Routledge, Oxon/New York 2007.

ATKİN, Muriel, *Russia and Iran 1780-1828*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1980.

AYRAPETOV O. R., M. A. Volhonskiy, V. M. Muhanov, *Doroga na Gulistan: İz istorii rossiyskoy politiki na Kavkaze vo vtoroy polovine XVII-pervoy četverti XIX. v.*, Mejdunarodniy İstitut Noveysih Gosudarstv, Moskva 2014.

BABAYEV, Elgün, *İz istorii Gyandjinskovo Hanstva*, Bakû 2003.

BELYAVSKİY, N. N., *Utverjdenie Russkavo Vladiçestva na Kavkaz*, Tom. I, Ed. V. Potto, Tiflis 1901.

DUBROVİN, N. F., *Zakavkaze ot 1803-1806 goda*, Sankt-Peterburg 1866.

_____, *İstoria Voyni i Vladiçestva Russkih na Kavkaz*, Tom. III, Sankt-Peterburg 1886.

FARROKH, Kaveh, *Iran at War: 1500-1988*, Osprey Publishing, Oxford/New York 2011.

GVOSDEV, Nikolas K., *Imperial Policies and Perspectives Towards Georgia, 1760-1819*, St. Martin's Press, New York 2000.

HAMBLY, Gavin R. G., "Iran During the Reigns of Fath Ali Shah and Muhammad Shah", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 144-173.

HİDAYET, Rıza Kulî Han, *Tarih-i Revzetü-s Safa*, Tashih: Cemşid Kianfer, C. IX, Kısım: I, Tahran 1385.

HUREWİTZ, J. C., *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record 1535-1956*, Vol. I, Archive Editions, New York 1987.

INGRAM, Edward, "An Aspiring Buffer State: Anglo-Persian Relations in the Third Coalition, 1804-1807", *The Historical Journal*, Vol. 16, № 3 (Sep., 1973), s. 509-533.

İGOLKİN, İ. Yu., "O pohode Russko-Frantsuzskih voysk v İndiyu", *Vestnik VGU*, Seriya: Lingvistika i Mezhkulturnaya Kommunikatsiya, 2007, № 2, Çast. 1, s. 158-161.

KAZEMZADEH, F., "Iranian Relations with Russia and the Soviet Union, to 1921", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed. P. Avery, G. R. G. Hambly, C. Melville, Cambridge University Press, New York 2008, s. 314-349.

LeDONNE John P., *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831*, Oxford University Press, New York 2004.

POTTO, V. A., *Kavkazskaya Voyna (Drevennih vremen do Yermolova)*, Tom. I, Moskva 2006.

TUÇKOV, A. S., *Zapiski Sergeya Aleksandreviça Tuçkova 1766-1808*, Ed. K. A. Voenskiy, Sankt-Peterburg 1908.

